

ӘОЖ 81.811.1

ГТАХР 16.31.02

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.3.82.021>

**СИГНАЛ МӘНДІ ЗАТ ЕСІМДЕРДІҢ БАҚ ТІЛІНДЕГІ
ДИСКУРСТЫҚ ҚЫЗМЕТІ: ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ АКАДЕМИЯЛЫҚ
КОРПУС ТАЛДАУЫ НЕГІЗІНДЕ**

*Сәрсекә Г.Ә.¹, Калиева С.Е.²

*^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің бұқаралық ақпарат құралдары дискурсында қолданылу ерекшеліктері Қазақ тілінің академиялық корпусы деректері негізінде талданды. Зерттеудің әдіснамалық негізі корпус лингвистикасы мен функционалдық-прагматикалық талдау ұстанымдарына сүйенеді. Зерттеу медиамәтіндерде жиі кездесетін сигнал мәнді зат есімдердің жиілік көрсеткіштерін, контекст аясында таралу ерекшеліктерін және дискурсты ұйымдастырудағы қызметін анықтауға бағытталды. Сигнал мәнді зат есімдер мәтін ішіндегі ақпараттық блоктарды байланыстырып, алдыңғы және кейінгі ойды сабақтастырушы тілдік тетік ретінде қарастырылды.

Зерттеудің негізгі мақсаты – медиадискурста белсенді қолданысқа ие сигнал мәнді зат есімдердің семантикалық, функционалдық және прагматикалық қырларын айқындау, сондай-ақ олардың мәтін құрылымын ұйымдастырудағы рөлін сипаттау.

Зерттеу барысында сигнал мәнді зат есімдердің жиілік көрсеткіштерін анықтау үшін сандық-корпус талдау, ал олардың семантикалық және дискурстық қызметтерін айқындау мақсатында сапалық контекстік талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижесінде сигнал мәнді зат есімдердің медиамәтіндерде ақпаратты құрылымдау, мәтіннің тұтастығы мен байланыстылығын қамтамасыз ету, тақырыптық өзек қалыптастыру, мағыналық акцентті күшейту және авторлық бағалаушылық ұстанымды білдіру қызметтері анықталды. Сонымен қатар олардың оқырман назарын бағыттау, аргументті күшейту және мәтіннің прагматикалық әсерін арттырудағы рөлі дәлелденді. Зерттеу барысында жиілік, контекстік қолданыс және жанрлық ерекшеліктер ескеріліп, медиадискурста тән тілдік үрдістер айқындалды.

Зерттеу нәтижелері қазақ тіл біліміндегі корпус лингвистикасы, функционалдық грамматика және медиалингвистика салалары үшін теориялық әрі практикалық маңызға ие. Зерттеу қорытындылары қазақ тілінің қазіргі қолданысындағы тілдік бірліктердің динамикасын сипаттауға және Қазақ тілінің академиялық корпус деректерін медиатіл зерттеулерінде тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: сигнал мәнді зат есімдер, корпус лингвистикасы, академиялық корпус, функционалдық-прагматикалық талдау, когезия, когеренттілік, бұқаралық ақпарат құралдары тілі, медиадискурс

Кіріспе

Ақпараттық технологияның дамуы лингвистика саласына да көптеген өзгерістер алып келді. Осыған орай қазіргі таңда Қазақ тілінің академиялық корпусын жасау, әсіресе, қазақ тіл білімі саласында өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл әлемдік біртұтас білім мен ғылым кеңістігінің қалыптаса бастауымен тығыз байланысты. Яғни ақпараттық технологиялардың жедел дамуы нәтижесінде электронды ресурстарды меңгеру қажеттігі туды. Сол себепті Қазақ тілінің академиялық корпусын әзірлеу, кәсіби лингвистикалық тұрғыдан зерттеу және жүйелендіру жұмысы қолға алынып отыр. Корпус деректеріне деген сұраныс тиісті техникалық мүмкіндіктердің пайда болуымен және үлкен деректерге негізделген жасанды интеллект әдістерінің дамуымен тұспа-тұс келді. Қазіргі кезеңде тілдік корпустар белгілі бір тілдің қолданыс аясын көрсету мақсатында жасалатын, құрылымы жағына теңгерілген әрі жиі стартификацияланған (тілдік қабаттарға жіктелген), ауызша немесе жазбаша мәтіндер жиынтығы ретінде сипатталады [1, 4-б.]. Сол себепті корпусты тілдің немесе оның бір тармағының ықшамдалған моделі деп айтуға болады.

Корпус лингвистикасының теориялық-әдіснамалық негіздері шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Атап айтқанда, Дж. Синклер корпус ұғымын тілді оның табиғи қолданыс контексінде зерттеуге мүмкіндік беретін сенімді эмпирикалық база ретінде түсіндіреді және тілдік заңдылықтарды айқындауда нақты мәтіндік деректерге сүйенудің маңызын көрсетеді [2]. Д. Бибер өз еңбектерінде корпустардың репрезентативтілігі мен теңгерімділігін олардың негізгі сипаттары ретінде атап өтіп, корпус лингвистикасы тілдік құрылымдар мен функционалдық-стильдік ерекшеліктерді сандық әдістер арқылы дәл сипаттауға жағдай жасайтынын дәлелдейді [3]. Мұндағы репрезентативтілік дегеніміз – корпус деректерінің зерттеліп отырған тілдік қолданысты жеткілікті әрі теңгерімді түрде көрсетіп, алынған нәтижелерді жалпы тілдік заңдылықтар деңгейінде түсіндіруге мүмкіндік беретін белгісі. Яғни корпусқа енгізілген мәтіндер тілдің нақты өмірдегі қолданылуын шынайы әрі толық бейнелеуі тиіс, сонда ғана сол деректерге сүйеніп жасалған тұжырымдар дәлелді және сенімді болады. Корпустар репрезентативтілігі – тиісті тілдік әртүрлілікті дәл көрсететін үлгі. Корпус тек бір жанрдан тұрмай, бір автор немесе бір кезеңді ғана қамтымай, тілдің нақты өмірдегі қолданылуын теңгерімді түрде көрсетуі керек. Репрезентативті корпус жасау үшін мәтін үлгілері орынды таңдалып, түрлі мәтіндік категорияларды қамтуы қажет, әйтпесе корпус тек шектеулі контекстерді ғана көрсетіп, ғылыми тұжырымдаманы төмендетеді. Т. МакЭнери мен Э. Харди корпус лингвистикасын лингвистикалық зерттеулердің әдіснамалық негізі ретінде қарастырып, оның дәстүрлі тіл білімінің салаларымен өзара ықпалдаса дамитын пәнаралық бағыт екенін

атап көрсетеді [4]. Сонымен корпус лингвистикасы тілдік бірліктерді нақты мәтіндік деректерге сүйене отырып талдауға мүмкіндік беретін қазіргі лингвистикада теориялық әрі қолданбалы маңызы жоғары ғылыми сала болып саналады. Десек те, қазіргі қазақ тіл білімінде мәтіндік дискурста қолданылатын *сигнал мәнді зат есімдер* арнайы зерттеу нысаны ретінде әлі де жеткілікті зерттелмеген деп айтуға болады. Сигнал мәнді зат есімдерді корпусстар негізінде зерттеуге кейінгі жылдары ғана көңіл бөліне бастады [5]. Бұл зерттеу осы тақырыпты әрі қарай жалғастырып, бұқаралық ақпарат құралдары тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің қолданылу жиілігі, контекстік таралу заңдылықтары және олардың дискурсты ұйымдастырудағы рөлі академиялық корпус деректері негізінде зерттейді. Бұл біздің зерттеу жұмысымыздың өзектілігін айқын көрсетеді. Бұқаралық ақпарат құралдары мәтіндерінің жанрлық әртүрлілігі мен прагматикалық бағыты сигнал мәнді зат есімдердің қызметін нақты эмпирикалық материал негізінде талдауды қажет етеді. Алайда қазіргі таңда медиамәтіндерде бұл бірліктердің қандай контексте, қандай жиілікпен және қандай дискурстық мақсатта қолданылатынын айқындайтын ғылыми зерттеулер жеткіліксіз. Сондықтан зерттеу жұмысы бұқаралық ақпарат құралдары тілінде сигнал мәнді зат есімдердің қолданылуын алғаш рет жүйелі түрде сипаттап, БАҚ тілінің құрылымдық-прагматикалық ерекшеліктерін жаңа ғылыми бағытта талдауға жол ашады. Осылайша зерттеу нәтижелері тек корпус лингвистикасы теориясын толықтырумен шектелмей, корпусқа негізделген зерттеу әдісін қолдану арқылы БАҚ мәтіндерін талдаудағы әдістемелік негізді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бұқаралық ақпарат құралдары қоғамдағы әлеуметтік, саяси және мәдени үдерістердің негізгі тілдік айнасы және қоғамдық сананың қалыптасуына ықпал ететін негізгі коммуникациялық арналардың бірі болып табылады. Медиамәтіндер қазіргі медиакоммуникация жүйесінде ақпарат тарату, қоғамдық пікір қалыптастыру және әлеуметтік мағыналарды интерпретациялау қызметін атқарады. Осымен байланысты БАҚ мәтіндері тек ақпарат жеткізуші құрал ғана емес, сонымен қатар күрделі дискурстық құрылым ретінде қарастырылады. Медиадискурста тілдік бірліктер ақпаратты ұйымдастыру, бағалау, интерпретациялау және адресатқа әсер ету функцияларын қатар орындайды. БАҚ мәтіндерінің дискурстық ерекшеліктері олардың прагматикалық бағыттылығымен, ақпараттық тығыздылығымен, бағалауыштық компоненттердің жоғары деңгейде болуымен және мәтіннің құрылымдық тұтастығын қамтамасыз ететін тілдік құралдардың жүйелі қолданылуымен сипатталады [6, 72-б.]. Осындай тілдік құралдардың қатарына сигнал мәнді зат есімдер жатады.

Сигнал мәнді зат есімдер медиадискурста ақпаратты жинақтап көрсету, мәтін бөліктерін байланыстыру және күрделі мазмұнды ықшам түрде белгілеу қызметтерін атқарады. Олар нақты объектіні тікелей атамай, мәтін ішінде белгілі бір оқиғаға, жағдайға, пікірге немесе пайымдауға референциялық түрде сілтеме жасайды. Осы қасиеті арқылы сигнал мәнді зат есімдер медиамәтіннің семантикалық және прагматикалық тұтастығын

қамтамасыз ететін маңызды дискурстық құрал бола алады. Сигналдық мәнге ие зат есімдер түрлі сөйлем бөліктері арасындағы семантикалық қатынасты белгілейді, мәтіннің когезиясын күшейтеді және ақпаратты құрылымдауға ықпал етеді. Сигнал мәнді зат есімдер мәтінде белгілі бір ойдың басталуын, дамуын немесе қорытындылануын білдіріп, сөйлемдер мен абзацтар арасындағы семантикалық және логикалық байланысты нығайтады. Олар автордың коммуникативтік мақсатын айқындап, оқырман назарын мәтіндегі негізгі мәселелерге бағыттауға қызмет етеді. Әсіресе ақпараттық сипаттағы БАҚ мәтіндерінде сигнал мәнді зат есімдер ақпаратты құрылымдау, мәтіннің прагматикалық әсерін күшейту және адресатқа ойды түсінікті түрде жеткізу мақсаттарында жиі қолданылады. Олар медиатілді жүйелі түрде зерттеуде үлкен рөл атқарады, себебі журналистік және публицистикалық мәтіндер ақпаратты айқындау және ұғынықты жеткізу мақсатында осындай абстрактілі лексикалық элементтерге жиі сүйенеді. Дегенмен қазақ тіл білімінде сигнал мәнді зат есімдердің дискурстық қызметін зерттеу және оларды корпус деректері негізінде талдау арнайы зерттеу нысанына толық айнала қойған жоқ. Сондықтан бұл бағытта шетелдік зерттеушілердің еңбектері маңызды теориялық негіз бола алады.

Сигнал мәнді зат есімдер ағылшын тіл білімінде *general nouns*, *shell nouns*, *signalling nouns*, *abstract nouns with discourse function* терминдерімен белгілі. Бұлтақырыпты алғаш зерттеушілер М. Халлидей мен Р. Хасан: «Жалпы зат есімдер (*general nouns* – авторлардан) дискурста алдыңғы немесе кейінгі контекске сілтеме жасап, мәтінді байланыстыратын когезиялық элементтер ретінде қызмет атқарады», – дейді [7, 274-б.]. Ғалымдар өз зерттеулерінде мәтін лингвистикасына когезия ұғымын енгізе отырып, зат есімдерді мәтін ішіндегі референциялық және құрылымдық құралдар ретінде қарастырады [7, 31-б.]. Бұл зат есімдер жеке тұрғанда жалпылама мағына білдіреді, олардың нақты мағыналары контекст арқылы ашылады. Осы тұрғыдан алғанда *жалпы зат есімдер (general nouns)* қазіргі лингвистикадағы *сигнал мәнді зат есімдер* ұғымының теориялық бастауы болып саналады. Х. Шмидт сигнал мәнді зат есімдерді (ғалымның атауында – *shell nouns*) мәтіндегі күрделі ақпаратты жинақтап, дискурсты ұйымдастыратын бірлік ретінде абстрактілі зат есімдер класы деп сипаттайды [8, 4-б.]. Бұл зат есімдер тек жеке сөз ретінде емес, мәтіндегі басқа элементтерге сілтеме жасап, ақпарат ағымын ұстап тұратын құрылымдық функцияға ие. Мысалы, *result*, *reason*, *issue*, *process* сияқты сөздер дискурсты ұйымдастырып, концептуалды құрылымның бір бөлігін бейнелейді. Дж. Флауэрдьюдің анықтауынша, сигнал мәнді зат есімдер – контекст арқылы ғана нақты мағына беретін абстрактілі зат есімдер. Олар жеке тұрғанда жалпылама мәнде болып, нақты мағынасы тек мәтін контекстінде ғана анықталады [9, 12-б.]. Автордың пікірі бойынша, сигнал мәнді зат есімдер мәтінді байланыстырушы және ақпаратты құрылымдаушы қызмет атқарады. Сонымен қатар бағалауыштық немесе прагматикалық реңк береді. Мысалы, ағылшын тіліндегі *fact*, *idea*, *issue*, *problem* сөздері нақты жағдайды жинақтап, дискурсты құрылымдауда маңызды рөл атқарады. Қазақ тіліндегі сигналдық мәнге ие зат есімдер,

мәселе, дерек, нәтиже, себеп, жағдай, мақсат т.б., дәл осы функционалдық сипаттарға сәйкес келеді.

Лексикалық бірліктердің мағынасы контекст арқылы нақтыланатынын атап көрсеткен ғалымдардың бірі – Д. Болингер. Ол кең мағыналы, абстрактілі зат есімдердің сөйлеу барысында нақты мазмұнды өзіне «жүктеп алатынын» көрсетеді. Д. Болингердің пікірінше, мұндай сөздер сөйлеушіге ойды нақтыламай-ақ, жалпы концепт деңгейінде ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл көзқарас сигнал мәнді зат есімдердің негізгі қасиеттерінің бірі – семантикалық икемділік пен контекстке тәуелділік ұғымдарымен толық сәйкес келеді [10, 8-б.]. Д. Болингер «сигнал зат есімдер» терминін қолданбайды, бірақ оның семантикалық икемділік пен контекстке тәуелділік туралы пікірі бұл ұғымның теориялық негізімен сәйкес келеді. Қазақ медиадискурсында *бұл мәселе, осы жағдай, аталған дерек* т.б. сияқты құрылымдар Д. Болингер сипаттаған жалпылаушы семантиканың нақты көрінісі болып табылады. Ю.А. Раздабарина өз еңбегінде А.Л. Ленцтің тұжырымдарына сүйене отырып, сілтеме (указательные) және тірек (опорные) мағыналы зат есімдердің дискурстағы қызметін қарастырады. Зерттеушінің көрсетуінше, мұндай зат есімдер мәтіндегі белгілі бір ұғымды жинақтап, тұтастандырып беретін номинативтік бірлік ретінде қызмет атқарады. Олар көбінесе нақты денотатты білдірмей, мәтіннің алдыңғы немесе кейінгі бөліктерінде ашылатын мазмұнды жалпылап көрсетеді. Осылайша сілтеме және тірек мағыналы зат есімдер мәтіндегі ақпаратты концептуалды деңгейде жинақтап, дискурстың семантикалық тұтастығын қамтамасыз ететін тілдік құралдардың бірі болып табылады [11, 23-б.]. Мұндай зат есімдер ақпараттың мазмұнын тікелей атаудан гөрі, оны құрылымдауға және сөйлеу актісінде ұйымдастыруға қызмет етеді. Бұл ұстаным сигнал мәнді зат есімдердің «conceptual shell» қызметімен өзара сабақтас [8, 4-б.]. Қазақ тіліндегі *нәтиже, себеп, мақсат* сияқты зат есімдер медиамәтінде дербес ақпарат емес, белгілі бір пайымдауды, аргументті немесе бағалауды жинақтап көрсетеді. З. Вендлер зат есімдердің референциялық табиғатына ерекше назар аударады. Ол кейбір зат есімдердің нақты объектіні емес, жағдайды, процесті немесе абстрактілі ұғымды білдіретінін көрсетеді. Мұндай сөздердің мағынасы сөйлем ішіндегі логикалық құрылыммен және контекстпен тығыз байланысты [12]. З. Вендлердің бұл көзқарасы сигнал мәнді зат есімдердің дискурстағы қызметін түсіндіруге мүмкіндік береді. Олар нақты затты емес, пропозицияға тең ақпараттық мазмұнды білдіреді. Қазақ тіліндегі *жағдай, ахуал, мәселе* сөздері көбіне нақтылы объектіні емес, белгілі бір әлеуметтік немесе саяси жағдайды тұтастай қамтитын ұғым ретінде қолданылады.

Шетелдік ғалымдардың көзқарастары сигнал мәнді зат есімдер теориясының көпқырлы негізін көрсетеді. М. Халлидей мен Р. Хасан мәтін когезиясы арқылы, Д. Болингер мен Ю.А. Раздабарина семантикалық жалпылық пен номинативтік функция арқылы, ал З. Вендлер референциялық сипат арқылы бұл құбылыстың әртүрлі аспектілерін ашады. Жоғарыда айтып өткеніміздей, қазақ тіл білімінде сигнал мәнді зат есімдер өте аз

зерттелген. Қазақ тілінің академиялық жазбаша корпусын әзірлеу барысында сигнал мәнді зат есімдерді зерттеу қолға алынып отыр. Зерттеу аясында Г. Сәрсекке сигнал мәнді сөздерге, соның ішінде сигнал мәнді зат есімдерге: «Сигнал сөздер – мәтін тұтастығы мен логикалық байланысты орнатуда ерекше маңызға ие лексикалық құралдардың бірі. Бұл сөздер мәтінде жаңа ақпаратты енгізу, бұрын айтылған ойды нақтылау, мазмұнды жүйелеу сияқты қызметтер атқара отырып, жалпы ғылыми стильдің ішкі логикасын ұйымдастырады. ... Демек сигнал сөздер, сигнал зат есімдер – мәтіндегі белгілі бір ақпараттың типі, құрылымдық ауысуы немесе логикалық байланысы жайлы оқырманға белгі беретін тілдік бірліктер. Яғни, мұндай зат есімдер автордың жаңа ойды бастайтынын, мәселе көтеріп отырғанын белгілейтін, сигнал беретін тілдік көрсеткіштер ретінде қызмет атқарады», – деп анықтама береді [5, 347-б.]. Осы теориялық ұстанымдарды жинақтай келе, сигнал мәнді зат есімдерге – лексикалық мағынасы жалпылама сипатқа ие, нақты мағынасы контекст арқылы ғана ашылатын, дискурста ақпаратты жинақтау, құрылымдау және логикалық байланыс орнату қызметін атқаратын абстрактілі зат есімдер деген анықтама беруге болады. Бұл зат есімдер өзінен кейінгі немесе алдындағы сөйлемдермен референциялық байланыс орнатып, ақпараттың құрылымдық өзегіне айналады. Мұндағы референциялық байланыс (лат. сілтеме жасау, байланыстыру мағынасында) дегеніміз – зат есімнің мәтіннің басқа бөліктерінде берілген тұтас ойға, оқиғаға сілтеме жасап, сол мазмұнды жинақтап атау арқылы дискурстық тұтастықты қамтамасыз етуі.

Сигнал мәнді зат есімдер – контекстке тәуелді абстрактілі зат есімдер. Олар медиадискурстағы ақпаратты құрылымдаумен қатар, жанрлық ерекшеліктерді айқындауда шешуші рөл атқарады. Мәселен, БАҚ тілі жанрлық жағынан әркелкі болып келеді. Ол ақпаратты жеткізудің мақсатына, адресатына, мазмұны мен коммуникативтік міндетіне байланысты *ақпараттық, талдамалық және көркем-публицистикалық* болып жіктеледі [13, 20-б.]. *Ақпараттық жанрларға* жаңалық (хабар), ақпараттық заметка, есеп (репортаж элементтерімен), қысқа хабарлама жатады. Бұл жанрларда сигнал мәнді зат есімдер (*мәселе, жағдай, оқиға, дерек* т.б.) көбінесе ақпаратты құрылымдау, негізгі ойды айқындау және мәтіннің логикалық ретін сақтау мақсатында қолданылады да, бағалауыштық элементтер шектеулі болады. *Талдамалық жанрларға* мақала, талдамалық шолу, комментарий, сараптамалық есеп тән. Аталған жанрда сигнал мәнді зат есімдер (*мәселе, фактор, себеп, нәтиже, үрдіс*) дискурсты ұйымдастыруда, логикалық байланыс орнатуда және аргументтерді жүйелеуде маңызды рөл атқарады. Олар белгілі бір оқиға, құбылысқа немесе әлеуметтік мәселеге терең талдау жасауға бағытталады. *Көркем-публицистикалық жанрларға* очерк, эссе, фельетон, публицистикалық сұхбат, портреттік мақала жатады. Бұл жанрларда сигнал мәнді зат есімдер көбіне мәтіннің композициялық құрылымын айқындап, авторлық ойды тұтастандыру қызметін атқарады. Ақпарат берумен қатар, оқырманға эмоциялық-экспрессивтік әсер етеді.

Жалпы зерттеу жұмысы сигнал мәнді зат есімдердің қазақ тіліндегі қолданылу ерекшеліктерін корпус негізінде жан-жақты талдауға, олардың дискурстық қызметін көрсетуге және БАҚ тілінің құрылымдық-прагматикалық сипаттарын жаңа ғылыми тұрғыдан бағалауға бағытталған эмпирикалық және теориялық зерттеу болып табылады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеудің эмпирикалық деректерін қазақ тіліндегі бұқаралық ақпарат құралдарының мәтіндері құрайды. Зерттеу материалы ретінде Қазақ тілінің академиялық корпусының медиамәтіндер деректері пайдаланылды. Аталған корпус қазіргі қазақ тілінің нақты қолданысындағы тілдік бірліктерді табиғи мәтіндік ортада талдауға мүмкіндік беретін сенімді дереккөз болып табылады. Зерттеу аясында Журналистика және ақпарат саласынан жиналған 150 академиялық мәтін іріктеліп алынды. Іріктеу барысында мәтіндердің мазмұндық бағыты, ғылыми-академиялық сипаты және тілдік толықтылығы ескерілді. Корпусқа оқу құралдары, диссертациялар, ғылыми мақалалар, абстрактылар мен аңдатпалар енгізілді. Зерттеу корпусын құрайтын мәтіндер 2000-2024 жылдар аралығында жарияланған дереккөздер негізінде жасақталды. Корпус деректері тілдік бірліктерді табиғи қолданыс жағдайында, кең көлемдегі мәтіндік қор негізінде талдауға мүмкіндік береді және зерттеу нәтижелерінің ғылыми дәлдігін қамтамасыз етеді. Корпус құрастыруда мәтіндердің жанрлық әртүрлілігі ескерілді. Бұл сигнал мәнді зат есімдердің әртүрлі мәтіндердегі дискурстық байланысты қамтамасыз етудегі қызметін анықтауға көмектеседі.

Зерттеу әдіснамалық тұрғыдан корпус лингвистикасының негізгі қағидаттарына сүйенеді. Талдау барысында бірнеше өзара байланысты тәсілдемелер қолданылды. Біріншіден, корпус арқылы іздеу және деректерді жинақтау әдісі пайдаланылды. Бұл әдіс сигнал мәнді зат есімдердің нақты мәтіндік қолданысын жүйелі түрде анықтауға мүмкіндік береді. Екіншіден, жиілік талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс арқылы сигнал мәнді зат есімдердің қолданылу белсенділігі анықталып, олардың медиадискурстағы таралу деңгейі сипатталады. Жиілік көрсеткіштері зерттеліп отырған тілдік бірліктердің функционалдық маңызын бағалауға мүмкіндік береді. Үшіншіден, KWIC (Key Word in Context) конкорданс құралы пайдаланылды. Бұл әдіс зерттелетін сигнал мәнді зат есімдердің контекст ішіндегі қолданысын талдауға мүмкіндік береді және олардың мәтіндегі семантикалық әрі дискурстық қызметін анықтауға жағдай жасайды. Сонымен қатар сапалық дискурстық талдау әдістері де қолданылды. Бұл әдіс сигнал мәнді зат есімдердің тек сандық көрсеткіштерін ғана емес, олардың мәтіндегі прагматикалық және референциялық қызметін түсіндіруге бағытталады. Талдау барысында сигнал мәнді зат есімдердің мәтіндегі ақпаратты жинақтау, жалпылау және дискурстық байланысты қамтамасыз

ету қызметі қарастырылады. Осылайша зерттеуде қолданылған материалдар мен әдістер сигнал мәнді зат есімдердің БАҚ тіліндегі қолданысын жүйелі түрде сипаттауға, олардың дискурстық қызметін анықтауға және алынған нәтижелердің ғылыми сенімділігін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Нәтижелер

Корпусқа негізделген талдау бұқаралық ақпарат құралдары мәтіндерінде сигнал мәнді зат есімдердің белсенді қолданылатынын көрсетті. Сигнал мәнді зат есімдер көбінесе мәтіннің негізгі ақпараттық өзегін жинақтап көрсету, алдыңғы немесе кейінгі ақпаратты жалпылау және мәтіндегі логикалық байланысты қамтамасыз ету қызметтерін атқарады. Зерттеу барысында олардың мәтіннің ақпараттық құрылымын ұйымдастыруда, мәтін ішіндегі когезиялық және когеренттік байланысты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратыны анықталды.

Жиілік және коллокация талдауы сигнал мәнді зат есімдердің мәтін құрылымында жүйелі түрде қолданылатынын көрсетті. Олардың қолданысы көбіне ақпаратты жинақтау, тұжырымдау және мәтін ішіндегі мағыналық байланысты сақтаумен ерекшеленеді.

Академиялық қазақ тілі корпусындағы Журналистика және ақпарат пәні мәтіндерінде ең жиі қолданылған сигнал мәнді зат есімдер төмендегі кестеде берілді (Кесте 1).

Кесте 1. Сигнал мәнді зат есімдердің корпуста кездесу жиілігі

№	Сигнал мәнді зат есім	Жиілігі
1	Мәселе	1015
2	Жағдай	724
3	Нәтиже	555
4	Оқиға	528
5	Факт	471
6	Мәлімет	366
7	Себеп	264

Талдау нәтижелері *мәселе* және *жағдай* сөздерінің медиадискурста ерекше белсенді екенін көрсетеді. Олар нақты объектіні атаудан гөрі әлеуметтік, саяси немесе экономикалық процестерді жалпы сипаттау үшін қолданылады. Олардың мағынасы мәтіндік контекст арқылы ашылады.

Зерттеуде сигнал мәнді зат есімдер контекст арқылы ғана нақты мағынасы айқындалатын, мәтінді когезиялық тұрғыда байланыстыратын, ақпаратты жинақтаушы және дискурстық құрылымды айқындаушы функционалдық-прагматикалық бірліктер ретінде қарастырылды. Мысалы, *мәселе* сигнал мәнді зат есімінің конкорданстарына көңіл аударсақ:

Кесте 2. *Мәселе* сигнал мәнді зат есімінің конкордансы

Сол жақ контекст	Сигнал мәнді зат есім	Оң жақ контекст
Бұл	мәселе	шешілген
Аталған	мәселелерді	шешуге көңіл бөлмейді
Қоғам көпбалалы отбасылардың негізгі	мәселелері	жайлы хабардар еді
Өзекті	мәселелерді	қамтыған
Экологиялық қауіпсіздік	мәселелері де	қоғамда кеңінен талқылануда

Бұл конкорданс жолдарында *мәселе* зат есімі нақты объектіні емес, алдыңғы немесе кейінгі айтылыстарда ашылатын күрделі ойларды жинақтайды. Ол мәтінде тақырыптық өзек қалыптастырып, оқырманды белгілі бір проблемалық аймаққа бағыттайды. Сонымен қатар қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің қолданысы типологиялық ерекшеліктерге байланысты (тілдің агглютинативті табиғатына сәйкес) өзіндік сипатқа ие. Олар морфологиялық көрсеткіштермен, атап айтқанда септік, көптік, тәуелдік жалғаулары (*мәселелер*, *мәселелері*, *мәселелерді*) және шылаулар арқылы (*мәселелері де*) күшейтіледі. Талдау нәтижесі қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің контекстке тығыз кірігіп, дискурстық байланыстарды икемді түрде қамтамасыз ететінін көрсетті.

Келесі сатыда *мәселе* сигнал мәнді зат есімінің коллокациялары анықталды (Кесте 3).

Кесте 3. *Мәселе* сигнал мәнді зат есімінің коллокаттары

Коллокат	Сөз табы	Жиілігі
өзекті	сын есім	237
басты	сын есім	128
күрделі	сын есім	121
көтеру	етістік	112
талқылау	етістік	101

Берілген кестеде *мәселе* сигнал мәнді зат есімінің негізгі коллокаттары көрсетілген. Талдау нәтижелері аталған зат есімнің көбінесе бағалауыштық сипаттағы сын есімдермен және етістіктермен тіркесетінін көрсетті. Бұл *мәселе* сөзінің мәтінде тек атауыштық қызмет атқарып қана қоймай, дискурстық ұйымдастырушы бірлік ретінде қолданылатынын дәлелдейді. Сын есім коллокаттары ішінде *өзекті*, *күрделі*, *басты* сөздері жиі кездеседі. Бұл тіркестер *мәселе* сигнал мәнді зат есімінің бағалауыштық семантикамен байланыста қолданылатынын көрсетеді. Яғни мәтінде белгілі бір жағдайдың маңыздылығы, күрделілігі немесе басымдығы осы тіркестер арқылы нақтыланады. Мұндай қолданыс медиамәтіндерде ақпараттың маңыздылығын көрсетуге қызмет етеді. Етістік коллокаттары ішінде *көтеру*, *талқылау* етістіктерінің тіркесуі *мәселе* сөзінің аргументативтік дискурста жиі қолданылатынын көрсетеді. Бұл тіркестер көбінесе қоғамдық,

әлеуметтік немесе саяси сипаттағы ақпаратты енгізу немесе дамыту кезінде қолданылады. Мұндай қолданыс мәтінде проблемалық тақырыпты белгілеу және оны әрі қарай ашу қызметімен байланысты.

Кесте 4. *Жағдай* сигнал зат есімінің конкорданстары

Сол жақ контекст	Сигнал зат есім	Оң жақ контекст
Ағымдағы	жағдай	қоғам үшін күрделі мәселе тудырды
Қалыптасқан	жағдай	жаңа шешімдер қабылдауды талап етеді

Конкорданс талдауы көрсеткендей, сигнал мәнді зат есімдер мәтіннің негізгі ақпараттық өзегін жинақтау, алдыңғы және кейінгі ақпаратты жалпылау және когезияны сақтау қызметін атқарады. Кестеде берілген *жағдай* сөзінің нақты мазмұны контекссіз анықталмайды. Ол белгілі бір уақыт пен кеңістіктегі процестердің жиынтығын білдіреді. *Жағдай* – күрделі дискурстық мазмұнды жинақтайтын сигнал мәнді зат есім. Бұл сөз медиадискурста бағалауыштық және болжамдық реңкпен жиі қолданылады.

Кесте 5. *Жағдай* сигнал мәнді зат есімінің коллокаттары

Коллокат	Сөз табы	Жиілігі
қалыптасқан	есімше	112
қазіргі	сын есім	107
ауыр	сын есім	98
байланысты	етістік	93
талап етеді	етістікті тіркес	81

Коллокаттар талдауы көрсеткендей, сигналдық мәнге ие зат есімдер тек номинативтік қызмет атқармай, мәтінде дискурстық ұйымдастырушы бірлік ретінде қолданылады. *Жағдай* сигнал мәнді зат есімінің БАҚ корпусында бағалауыштық және жалпылаушы семантикада белсенді қолданылатынын көрсетеді. Ең жоғары жиілік *қалыптасқан* және *қазіргі* бағалауыштық мәні бар есімше және сын есімдермен тіркесуінде байқалады. Сонымен қатар *ауыр* коллокаты проблемалық немесе дағдарыстық ахуалды беруде қолданылатыны айқындалды. Мұндай қолданыс медиамәтіндерде белгілі бір әлеуметтік, экономикалық немесе саяси ахуалды жалпылап көрсетуге мүмкіндік береді. Яғни *жағдай* сөзі нақты бір фактіні емес, белгілі бір уақыттағы жалпы ахуалды жинақтап сипаттауға қызмет етеді. Етістік коллокаттары ішінде *жағдайға байланысты* және *жағдай талап етеді* тіркестері анықталды. Бұл тіркестер *жағдай* сигнал мәнді зат есімінің мәтінде себеп-салдарлық және аргументативтік құрылымдарды қалыптастыруға қатысатынын көрсетеді. Бұл БАҚ дискурсында нақты фактіні атаудан гөрі, әлеуметтік процестерді түсіндіру және бағалау үшін қолданылатын дискурстық құрал екенін дәлелдейді. Коллокациялық құрылым тұрғысынан *жағдай* сигнал мәнді зат есімі бағалауыштық, сипаттамалық және себептік байланыс орнатушы тілдік құрал ретінде көрінеді. Бұл оның мәтіндегі ақпаратты жинақтау, контекстік мағынаны нақтылау және мәтіннің логикалық тұтастығын сақтау қызметімен байланысты.

Қазіргі медиатілде сигнал мәнді зат есімдер ақпаратты құрылымдаушы және когезиялық байланыс құралы ретінде маңызды рөл атқарады. Біріншіден, олар ақпараттың ұйымдастырылуын қамтамасыз етеді. Оқырманға маңызды фактілерді белгілеу үшін *мәлімет*, *факт*, *нәтиже*, *себеп*, *оқиға* т.б. сигнал мәнді зат есімдері жиі қолданылады. Мысалы:

Елде интернет қолданушылар саны айтарлықтай артты. Бұл мәлімет цифрлық қызметтердің кең таралғанын көрсетеді.

Сарапшылар жариялаған мәлімет елдегі цифрлық қызметтерге сұраныстың артып келе жатқанын көрсетеді. Бұл *факт* ақпараттық технологиялардың қоғам өміріндегі рөлінің күшейгенін дәлелдейді.

Зерттеудің басты нәтижесі мынадай: білім алушылардың цифрлық технологияларды пайдалану деңгейі айтарлықтай артқан.

Бағаның өсуінің негізгі себебі – нарықтағы сұраныстың артуы.

Кеше Елордада маңызды оқиға өтті: халықаралық білім беру форумы ұйымдастырылды.

Екіншіден, сигнал мәнді зат есімдер аналитикалық мәтінде зерттеу нәтижелерін, ұғымдарды немесе пікірлерді жүйелі түрде көрсетуге көмектеседі. Мұндағы аналитикалық мәтін белгілі бір құбылысты, оқиғаны немесе процесті тек сипаттап қана қоймай, оның себеп-салдарын, өзара байланыстарын түсіндіруге және бағалауға бағытталған мәтін. Мысалы, журналистік талдауларда *мәселе*, *үрдіс*, *жағдай* зат есімдері оқырманның назарын маңызды лингвистикалық және коммуникативтік элементтерге бағыттайды. Бұл сөздер мәнді ашпай тұрып, мәтіндегі жалғасын күтетін тұйықталған семантикалық құрылымдар ретінде қызмет етеді, осылайша мәтіннің когеренттілігі мен байланыстылығын күшейтеді. Мұндағы когеренттілік – ақпараттың мағыналық және логикалық тұрғыдан өзара байланысы, тұтас мазмұн ретінде қабылдану қасиеті. Медиадискурста бұл байланыс көбінесе сигнал мәнді зат есімдер арқылы жүзеге асады. Олар алдыңғы немесе кейінгі сөйлемдерге сілтеме жасап, жекелеген фактілерді жинақтап, мәтіннің семантикалық тұтастығын сақтайды. Сол себепті сигнал мәнді зат есімдер когеренттілікті қамтамасыз ететін маңызды референциялық және ұйымдастырушы құрал қызметін атқарады. Р. де Богранд пен В.У. Дресслер когеренттілікті «мағынаның үздіксіз байланысы» және «ұғымдар мен қатынастар конфигурациясы» аясындағы өзара қатыстылық пен релеванттылық деп көрсетеді [14, 48-49-б.] Бұған өзіміз құрған корпуста мысалдар келтісек:

Бұл арада мынаны ұққанымыз жөн: Декларация заңдық норма емес, ұсыныс, ниет білдіру ғана. Осыған ұқсас ереже адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау жөніндегі Еуропа конвенциясының 10 бабында бар. Баспасөз бостандығы талай тарихи кезеңдерден өтті. Осы мәселеге байланысты он тоғызыншы ғасырдың ортасында Батыс Еуропада революциялық-демократиялық көзқарас қалыптасты.

Сарапшылардың айтуынша, аталған бастаманың негізгі себебі – білім беру саласында жаңа технологияларға сұраныстың артуы. *Жүргізілген пилоттық бағдарламаның нәтижесі* білім алушылардың

онлайн ресурстарды белсенді қолдана бастағанын көрсетті. Мамандардың пікірінше, бұл **үрдіс** болашақта білім беру жүйесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Берілген мысалдарда сигнал мәнді зат есімдердің мәтін шеңберінде, яғни контексте логикалық тұрғыдан өзара байланысқанын көреміз. Олар мәтіндегі негізгі ақпаратты анық көрсетіп, одан әрі баяндалатын фактілер мен ойларға бағыт беріп тұр. Сонымен бірге тек фактіні білдірмей, оқырманның назарын маңызды лингвистикалық элементтерге аударып, мәтіннің диспозитивтік құрылымын (ақпараттың логикалық орналасу тәртібі) нығайтуда. Бірінші мәтінде анафоралық, екінші мәтінде катафоралық және анафоралық қолданыстарда келген. Анафоралық байланыс кейінгі тілдік бірліктің алдыңғы мәтін бөлігінде аталған нысанға сілтеме жасауы болса, катафоралық байланыс мәтінде белгілі бір тілдік бірліктің кейінгі мәтін бөлігінде ашылатын мазмұнға алдын ала сілтеме жасауы. Мұндай мәтіндік байланыс когезиялық құралдар арқылы, яғни дейктикалық, анафоралық және катафоралық элементтердің қолданылуы арқылы жүзеге асады. Мұндағы дейктикалық (гр. *deixis* нұсқау, көрсету) сөйлеу жағдаятына тәуелді болып, белгілі бір тұлғаға, уақытқа, орынға немесе мәтін бөлігіне тікелей нұсқау жасайтын тілдік бірлік. Дейктикалық бірлік – мағынасы контекст пен коммуникативтік жағдайға тәуелді тілдік көрсеткіш (мысалы: *осы мәселе*). «Дейксис» терминін алғаш енгізген К. Бюлер болды. Ол тілдің үш қызметін бейнелеу, экспрессия, үндеуді сипаттай отырып, дейктикалық сөздер ұғымын ұсынды [15].

Мәтін шеңберінде аргументтер логикалық тұрғыдан өзара байланысуы қажет, сонда ғана оқырман немесе тыңдаушы мәтінді тұтас бірлік ретінде қабылдай алады. БАҚ мәтіндеріндегі сигнал мәнді зат есімдер нақты ақпаратты құрылымдаушы және логикалық байланыс құралдары ретінде жиі қолданылады. Жаңалықтар лентасында ақпараттың не туралы екенін білдіріп, одан әрі баяндалатын фактілер мен мәліметтерді баяндауға жол ашады. Мысалы:

«Жағдай күрделі: энергетика министрі Алматының экологиялық ахуалы туралы айтты» деген кіріспеде жағдай сөзі негізгі оқиғаның маңыздылығын белгілеуге арналған сигнал ретінде қызмет атқарып тұр. Бұл құрылым оқырманға мәтіннің жалғасында қандай ақпарат бары туралы түсінік береді және мәтіннің құрылымын айқындайды.

Сигнал мәнді зат есімдер көбіне тек фактіні баяндап қана қоймай, оқиға немесе мәселенің мәнін белгілеуге, оқырманға мәтін құрылымын жүйелеуге көмектеседі. Мұндай зат есімдер мәтіннің когезиясын күшейтеді және оқырманның назарын тақырыптық маңызды элементтерге бағыттайды. Осылайша, БАҚ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің қолданылуын Академиялық қазақ тілі корпусы деректері негізінде талдау қазақ тілінің медиатіліндегі ақпараттық құрылымдарды анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен зерттеу нәтижесінде қазақ тіліндегі бұқаралық ақпарат құралдары мәтіндерінде сигнал мәнді зат есімдердің дискурстық қызметі алғаш рет корпусқа негізделген эмпирикалық деректермен анықталды. Олар тек

номинативтік қызмет атқарып қана қоймай, мәтіннің когезиялық және когеренттік құрылымын ұйымдастырушы функционалды бірліктер болып табылады.

Талқылау

Академиялық қазақ тілінің корпусын әзірлеу барысында жүргізілген зерттеулер қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің медиадискурста кездейсоқ немесе қосалқы элемент емес, мәтінді ұйымдастыруда жүйелі қызмет атқаратын тілдік құрал екенін айқындады. Олар ақпаратты ықшам түрде жеткізу, негізгі ойды жинақтау қызметтерін атқарады. Конкорданс, жиілік және коллокация нәтижелері сигнал мәнді зат есімдердің мағынасы дербес түрде емес, дискурстық орта арқылы қалыптасатынын нақты тілдік деректермен дәлелдейді.

Шетелдік лингвистикада сигнал мәнді зат есімдер *shell nouns, signalling nouns* және басқа да терминдермен белгілі екені айтылды. Бұл бағыттағы зерттеулерде аталған бірліктердің негізгі қызметі ретінде мәтіндегі күрделі мазмұнды жинақтау, алдыңғы немесе кейінгі ақпаратқа сілтеме жасау және дискурсты құрылымдау қабілеті көрсетілді. Біріншіден, қазақ тілінде сигналдық қызмет атқаратын зат есімдер көбінесе септік, тәуелдік және көптік жалғауларымен қолданылып, мәтін ішіндегі байланысты морфологиялық тәсілдер арқылы күшейтеді. Бұл құбылыс шетелдік еңбектерде сипатталған модельдерден өзгеше функционалдық жүйені айқындайды. Екіншіден, ағылшын тіліндегі *fact, idea, issue, problem* сияқты сигнал мәнді зат есімдер көбінесе номинативті сипатта болса, қазақ тілінде *мәселе, жағдай, себеп, нәтиже, дерек* сияқты зат есімдер медиамәтінде ақпараттық жинақтау, бағалауыштық және прагматикалық реңкке ие болып келеді. Бұл сигнал мәнді зат есімдердің тек құрылымдық емес, сонымен қатар коммуникативтік ықпал етуші қызметін көрсетеді. Үшіншіден, Академиялық қазақ тілінің корпусы деректері сигнал мәнді зат есімдердің медиадискурста тақырыптық өзек құруда және мәтіннің ақпараттық иерархиясын белгілеуде жиі қолданылатынын дәлелдейді. Бұл тұрғыдан қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдер шетелдік теорияда көрсетілген жалпы дискурстық функцияларды сақтай отырып, тілдің агглютинативті табиғатына және медиакоммуникацияның ұлттық ерекшеліктеріне бейімделген. Осылайша шетелдік теориялар қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің дискурстық табиғатын түсіндіруге әдіснамалық негіз болғанымен, қазақ тілі материалдары олардың функционалдық әлеуетін кеңейтіп, сигнал мәнді зат есімдердің типологиялық тұрғыдан өзгеше іске асатынын көрсетеді. Бұл жағдай корпус деректеріне сүйенген тілдік талдаудың ұлттық тілдер үшін маңыздылығын айқындайды.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі сигнал мәнді зат есімдер ортақ дискурстық функцияларды атқарғанымен, олардың іске асу тетіктері типологиялық ерекшеліктерге байланысты өзгешеленеді. Ағылшын тілінде сигнал мәнді зат есімдер негізінен синтаксистік құрылым арқылы жүзеге асса, қазақ тілінде бұл қызмет морфологиялық көрсеткіштермен және

прагматикалық реңктермен толықтырылады. Бұл айырмашылық қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің медиадискурстағы ықпал ету әлеуетінің жоғары екенін көрсетеді. Мысалы: *Соның нәтижесінде жұмыссыздық деңгейі артты. Зерттеу нәтижесі оң динамиканы көрсетті.* Екі сөйлемде де сигнал мәнді зат есімдердің септік тұлғасында келіп, себеп-салдарлық байланысты күшейтіп тұрғанын байқаймыз.

Коллакация талдауы сигнал мәнді зат есімдердің прагматикалық қырын ашуға мүмкіндік берді. Коллокаттар арқылы олардың бағалауыштық, болжамдық және аргументтік семантикасы көрінеді. Мысалы, *мәселе* сигнал мәнді зат есімі сын есімдермен (*өзекті, күрделі, басты*) және етістіктермен (*көтеру, талқылау*) тіркесіп, мәтінде проблемалық тақырыпты белгілеу қызметін атқарады. *Жағдай* сигнал мәнді зат есімі адъективтенген есімше және сын есімдермен (*қалыптасқан, қазіргі, ауыр*) және етістіктермен (*байланысты, талап етеді*) тіркесіп, белгілі бір уақыттағы әлеуметтік, экономикалық немесе саяси ахуалды жалпылап сипаттау қызметін атқарады. Осы тұрғыдан сигнал мәнді зат есімдер тек ақпаратты жеткізу құралы ғана емес, оқырманның интерпретациясын бағдарлайтын дискурстық тетік ретінде де көрінеді.

Корпус талдауы барысында алынған деректер сигнал мәнді зат есімдердің жиілігі мен қолданылу ерекшеліктерін нақты көрсетті. Мысалы, ақпараттық жанрдағы мәтіндерде сигнал мәнді зат есімдер көбіне нақты оқиға немесе фактіні білдіру үшін қолданылса, аналитикалық мақалаларда олар мәселені талдау, себептерді көрсету немесе қорытынды жасау үшін қолданылады. Бұл көрсеткіштер бұқаралық ақпарат құралдары тілінің жанрлық ерекшеліктерін, сондай-ақ ақпараттық мәтіндердегі когезиялық құрылымдардың табиғатын айқындауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелерін корпус лингвистикасының әдіснамалық қағидалары тұрғысынан қарастырғанда, алынған деректер нақты тілдік қолданысқа негізделген эмпирикалық материал арқылы алынғанын атап өту қажет. Корпус талдауы тілдік бірліктердің табиғи мәтіндердегі қолданылу жиілігін және контекстік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, сигнал мәнді зат есімдердің дискурстық қызметі тек теориялық тұрғыдан емес, нақты мәтіндік деректер арқылы дәлелденді.

Жалпы алғанда, жүргізілген талдау сигнал мәнді зат есімдердің қазақ тіліндегі медиамаәтіндерде маңызды дискурстық қызмет атқаратынын көрсетті. Олар мәтіндегі ақпаратты құрылымдау, мағыналық байланысты қамтамасыз ету және мәтіннің концептуалды тұтастығын қалыптастыру қызметтерін орындайды. Сонымен қатар сигнал мәнді зат есімдердің қолданысы медиадискурстың прагматикалық және коммуникативтік ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Осы нәтижелер қазақ тіл білімінде сигнал мәнді зат есімдерді дербес зерттеу нысаны ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді. Шетелдік теориялық модельдер бұл құбылысты түсіндіру үшін тиімді әдіснамалық негіз ұсынғанымен, корпус деректері олардың қазақ тіліндегі медиадискурста өзіндік функционалдық ерекшеліктерге ие екенін байқатады. Сондықтан сигнал мәнді зат есімдерді

ұлттық тілдік материал негізінде әрі қарай зерттеу мәтін лингвистикасы мен дискурс талдауының қазақ тіл біліміндегі дамуына маңызды үлес қоса алады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу бойынша қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің бұқаралық ақпарат құралдары тіліндегі қолданысы корпус лингвистикасы әдістері негізінде талданды. Зерттеу барысында Академиялық қазақ тілінің корпусына сүйене отырып, сигнал мәнді зат есімдердің дискурстық және прагматикалық ерекшеліктері кешенді түрде сипатталды. Зерттеу нәтижелері сигнал мәнді зат есімдердің медиадискурста мәтінді құрылымдау, ақпаратты жинақтау, логикалық байланыс орнату және прагматикалық әсерді күшейту қызметтерін атқаратынын көрсетті. Олардың мағынасы жеке тұрған кезде толық айқындалмай, тек мәтіндік контекст арқылы нақтыланатыны анықталды. Бұл белгі сигнал мәнді зат есімдердің негізгі функционалдық сипатын айқындайды.

Конкорданс, жиілік және коллокация талдаулары сигнал мәнді зат есімдердің медиамәтінде жоғары өнімділікке ие екенін және көбінесе мәтіннің тақырыптық өзегіне айналатынын көрсетті. Әсіресе себеп-салдарлық және бағалауыштық құрылымдарда бұл зат есімдердің рөлі айқын байқалады.

Зерттеу корпус лингвистикасы әдістерін медиатілді талдауда тиімді қолданудың мүмкіндігін көрсетеді және қазақ тіліндегі функционалдық лексикалық бірліктерді сипаттауға үлес қосады. Алынған нәтижелер қазақ тіл біліміндегі корпус лингвистикасы, медиалингвистика және функционалдық грамматика зерттеулері үшін теориялық әрі практикалық маңызға ие.

Зерттеу аясында ұсынылған анықтамалар қазақ тіліндегі сигнал мәнді зат есімдердің табиғатын нақтылауға мүмкіндік берді және корпус деректері арқылы негізделді. Бұл анықтамалар болашақта қазақ тіліндегі корпус лингвистикасы, медиалингвистика және дискурс талдау салаларындағы зерттеулерге әдіснамалық тірек бола алады.

Болашақ зерттеулерде сигнал мәнді зат есімдердің басқа дискурс түрлеріндегі қолданысын салыстырмалы тұрғыда қарастыруда және автоматтандырылған корпус құралдары арқылы кең ауқымды талдау жүргізуде өзекті болмақ. Бұл бағытты дамыту тек тілдік теорияны ғана емес, сонымен қатар медиатілді талдау және қазақ тіліндегі ақпараттық материалдарды тәжірибелік тұрғыдан қолдануға мүмкіндік береді.

Сонымен сигнал мәнді зат есімдерді жүйелі түрде зерттеу қазақ тіл білімінде корпус лингвистикасы мен медиатіл зерттеулерін жетілдірудің маңызды құралы болып табылады. Академиялық қазақ тілі корпусын әзірлеу барысында алынған нәтижелер тілдік деректерді жинақтау мен өңдеудің әдістемелік негізін қалыптастырады және бұқаралық ақпарат құралдары тілін зерттеушілердің талдау жұмыстарында жетекші нұсқаулық ретінде қызмет атқара алады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант №АР23488585 «Цифрлық гуманитарлық ғылымдар: Академиялық қазақ тілінің корпусын әзірлеу»).

ӘДЕБИЕТ

[1] Meyer Ch. F. English Corpus Linguistics: An introduction. – 2nd ed. – Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2023. – 212 p.

[2] Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 179 p.

[3] Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 300 p.

[4] McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 292 p.

[5] Сәрсекке Г.Ә. Сигнал зат есімдер: Академиялық қазақ тілінің корпусы негізінде зерттеу // Абылай хан ат. ҚазХҚЖӘТУ Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 2025. – №4 (79). – Б. 346-359.

[6] Van Dijk T.A. News as Discourse. – Hillsdale N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1988. – 200 p.

[7] Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. – London Longman, 1976. – 374 p.

[8] Schmid H.-J. English Abstract Nouns as Conceptual Shells: From Corpus to Cognition. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – Vol.34. – 356 p.

[9] Flowerdew J. Signalling Nouns in English: A Corpus-Based Discourse Analysis. – Amsterdam Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003. – 280 p.

[10] Bolinger D. The Atomization of Meaning. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965. – 219 p.

[11] Раздабарина Ю.А. Когнитивные основы функционирования имен существительных широкой семантики (на материале английского и русского языков): дис. ... кандидата филол. наук: Белгородский гос. национ. исслед. ун-т – ФГАОУ ВПО. – Белгород, 2013. – 184 с.

[12] Vendler Z. Adjectives and Nominalizations. – The Hague Paris Mouton & Co., 1968. – 188 p.

[13] Шындалиева М. Журналистика жанрларының пішіндері мен функциясы: оқулық / М. Шындалиева. - Алматы: Эверо, 2014. - 324 б.

[14] Beaugrande R.-A. de, Dressler W.U. Introduction to Text Linguistics. – London; New York: Longman, 1981. – 270 p.

[15] Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.

REFERENCES

[1] Meyer Ch. F. English Corpus Linguistics: An introduction. – 2nd ed. – Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2023. – 212 p.

- [2] Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 179 p.
- [3] Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 300 p.
- [4] McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 292 p.
- [5] Särseke G.Ä. Signal zat esimder: Akademialyq qazaq tilinñ korpusy negızinde zertteu [Signal Nouns: A Study Based on the Corpus of Academic Kazakh] // Abylai han at. QazHqjÄTU Habarşysy. «Filologia ğylymdary» seriasy. – 2025. – №4 (79). – B. 346-359. [in Kaz.]
- [6] Van Dijk T.A. News as Discourse. – Hillsdale N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 1988. – 200 p.
- [7] Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. – London Longman, 1976. – 374 p.
- [8] Schmid H.-J. English Abstract Nouns as Conceptual Shells: From Corpus to Cognition. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – Vol. 34. – 356 p.
- [9] Flowerdew J. Signalling Nouns in English: A Corpus-Based Discourse Analysis. – Amsterdam Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003. – 280 p.
- [10] Bolinger D. The Atomization of Meaning. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965. – 219 p.
- [11] Razdabarina Ju.A. Kognitivnye osnovy funkcionirovaniya imen sushhestvitel'nyh shirokoj semantiki (na materiale anglijskogo i russkogo jazykov) [Cognitive foundations of the functioning of nouns with broad semantics (based on the English and Russian languages)]: dis. ... kandidata filol. nauk: Belgorodskij gos. nacion. issled. un-t – FGAOU VPO. – Belgorod, 2013. – 184 s. [in Rus.]
- [12] Vendler Z. Adjectives and Nominalizations. – The Hague Paris Mouton & Co., 1968. – 188 p.
- [13] Şyndaliev M. Jurnalistika janrlarynyñ pışinderı men funksiasy: oqulyq [Forms and functions of journalism genres: a textbook] / M. Şyndaliev. – Almaty: Evero, 2014. – 324 b. [in Kaz.]
- [14] Beaugrande R.-A. de, Dressler W.U. Introduction to Text Linguistics. – London; New York: Longman, 1981. – 270 p.
- [15] Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.

ДИСКУРСИВНАЯ ФУНКЦИЯ СИГНАЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЯЗЫКЕ СМІ: НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА АКАДЕМИЧЕСКОГО КОРПУСА КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

*Сарсеке Г.А.¹, Калиева С.Е.²

*^{1,2} Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан

Аннотация. В статье анализируются особенности использования сигнальных существительных в казахском языке в дискурсе средств

массовой информации на основе данных академического корпуса казахского языка. Методологическая основа исследования базируется на принципах корпусной лингвистики и функционально-прагматического анализа.

Целью исследования было выявление частотных показателей сигнальных существительных, часто встречающихся в текстах СМИ, особенностей их распределения в контексте и их функции в организации дискурса. Сигнальные существительные рассматривались как лингвистический механизм, связывающий информационные блоки внутри текста и соединяющий предыдущие и последующие мысли.

Основная цель исследования – выявление семантических, функциональных и прагматических аспектов сигнальных существительных, активно используемых в медиадискурсе, а также описание их роли в организации структуры текста.

В ходе исследования для определения частотных показателей сигнальных существительных использовался количественный корпусный анализ, а для определения их семантических и дискурсивных функций – качественный контекстуальный анализ.

В результате исследования были определены функции сигнальных существительных в медиатекстах: структурирование информации, обеспечение целостности и связности текста, формирование тематического ядра, усиление семантического акцента и выражение оценочной позиции автора. Кроме того, была доказана их роль в привлечении внимания читателя, усилении аргументации и повышении прагматического эффекта текста. В ходе исследования были выявлены лингвистические процессы, характерные для медиадискурса, с учетом частотности, контекстуального использования и жанровых особенностей.

Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для корпусной лингвистики, функциональной грамматики и медиалингвистики в казахской лингвистике. Результаты исследования позволяют описать динамику языковых единиц в современном использовании казахского языка и эффективно использовать данные академического корпуса казахского языка в исследованиях языка СМИ.

Ключевые слова: сигнальные существительные, корпусная лингвистика, академический корпус, функционально-прагматический анализ, когезия, связность, язык средств массовой информации, медиадискурс

DISCOURSE FUNCTION OF SIGNALLING NOUNS IN MEDIA LANGUAGE: BASED ON ACADEMIC CORPUS ANALYSIS OF THE KAZAKH LANGUAGE

***Sarseke G.A.¹, Kalieva S.E.²**

***^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan**

Abstract. This article analyses the use of signalling nouns in Kazakh discourse in mass media texts, based on data from an academic Kazakh corpus.

The study is grounded in corpus linguistics and functional-pragmatic analysis. The study aimed to identify frequency indicators of signalling nouns in media texts, how they are distributed within context and their function in organising discourse. Signalling nouns were considered to be a linguistic mechanism that connects information blocks within a text, as well as connecting previous and subsequent thoughts.

The main purpose of the study is twofold: first, to identify the semantic, functional and pragmatic aspects of signalling nouns that are actively used in media discourse; and second, to describe their role in organising the structure of text.

During the study, quantitative corpus analysis was employed to determine the frequency indicators of signalling nouns, while qualitative contextual analysis was used to determine their semantic and discourse functions.

As a result of the study, the functions of signalling nouns in media texts were determined: structuring information, ensuring the integrity and coherence of the text, forming a thematic core, strengthening the semantic accent and expressing the author's evaluative position. In addition, their role in directing the reader's attention, strengthening the argument and increasing the pragmatic effect of the text was proven. As a result of the study, linguistic processes characteristic of media discourse were identified, taking into account frequency, contextual use and genre features.

The results of this study are important for theoretical and practical purposes in the fields of corpus linguistics, functional grammar, and media linguistics within Kazakh linguistics. They allow us to describe the dynamics of linguistic units in modern Kazakh and to use academic Kazakh corpus data effectively in media language research.

Keywords: signalling nouns, corpus linguistics, academic corpus, functional-pragmatic analysis, cohesion, coherence, mass media language, media discourse

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 08.04.2026.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.09.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Сәрсекә Гүлнәр Әдебиетқызы – филология (PhD) ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>, e-mail: sarseke_ga@enu.kz

Калиева Самал Ерболовна – филология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-8669-5098>, e-mail: kalieva_sye_2@enu.kz

Информация об авторах:

Сәрсекә Гүлнәр Әдебиетқызы – кандидат (PhD) филологических наук, доцент, ассоциированный профессор Евразийского национального

университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>, e-mail: sarseke_ga@enu.kz.

Калиева Самал Ерболовна – кандидат филологических наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-8669-5098>, e-mail: kalieva_sye_2@enu.kz.

Information about the authors:

Gulnar Adebietkyzy Sarseke – Candidate (PhD) of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-1670-5131>, e-mail: sarseke_ga@enu.kz.

Kaliyeva Samal Yerbolovna – Candidate of Philological Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-8669-5098>, e-mail: kalieva_sye_2@enu.kz.